

چیستی رابطه صمیمانه در قرآن و روایات

nasermo1355@gmail.com

m.r.Ahmadi313@gmail.com

s_shojaei@yahoo.com

محمد ناصر رضایی / کارشناس ارشد مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

محمد رضا احمدی / استادیار گروه روان‌شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

محمد صادق شجاعی / استادیار گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

دریافت: ۱۳۹۷/۰۱/۲۸ - پذیرش: ۱۳۹۷/۰۵/۰۴

چکیده

هدف این پژوهش، شناسایی ماهیت و چیستی رابطه صمیمانه در قرآن کریم و روایات اسلامی است؛ برای گردآوری و تحلیل داده‌ها، از روش تحلیل کیفی محتوای متون اسلامی استفاده شده و نتایج ذیل حاصل شد: ۱. علاقه‌ها و پیوندهای خالص، نزدیک، شدید و بلندمدت دو یا چندجانبه همراه با خودفاش‌سازی، بی‌طرفی و عدالت، اجزای تشکیل‌دهنده رابطه صمیمانه است؛ ۲. عبور از یک رابطه سطحی به رابطه صمیمانه ویژگی‌هایی را می‌طلبد که می‌توانند ماهیت و چیستی این رابطه را تشکیل دهد؛ این ویژگی‌ها در روان‌شناسی عبارتند از: ۱. تأثیرگذاری عاطفی؛ ۲. رازدل‌گویی؛ ۳. پایداری؛ ۴. صداقت؛ ۵. همدلی. اما ویژگی‌های رابطه صمیمانه در منابع اسلامی بنیادی‌تر و اساسی‌تر بوده و از نظر کمی رابطه‌های کمتری را شامل شده و به لحاظ کیفی از عمق و شدت بیشتری برخوردار است. این ویژگی‌ها عبارتند از: ۱. خدامحوری؛ ۲. اخلاص؛ ۳. پایداری؛ ۴. تأثیرگذاری عاطفی. هر یک از این چهار ویژگی نشانه‌های خاص خود را دارند و حتی پایداری در منابع اسلامی با پایداری در رابطه صمیمانه از نظر روان‌شناختی تفاوت روشنی دارد؛ در این منابع علاوه بر تأکید به پایداری دوستی در دنیا، دوستان صمیمی نگرش و گرایش به آخرت را نیز در طرف مقابل مورد نظر قرار می‌دهند. به این ترتیب، علاوه بر آنکه در ویژگی ایمان به خدا و اخلاص، رابطه صمیمانه بر اساس منابع اسلامی از رابطه صمیمانه روان‌شناختی متمایز می‌شود، در نحوه دوام دوستی نیز رابطه صمیمانه مبتنی بر منابع اسلامی تفاوت فاحشی با وجود همین ویژگی در رابطه صمیمانه روان‌شناختی دارد.

کلیدواژه‌ها: رابطه، روابط، صمیمیت، رابطه صمیمانه، دوستی، منابع اسلامی.

«رابطه»، یعنی پیوند و علاقه بین دو چیز یا دو نفر (عمید، ۱۳۸۹، ص ۵۵۶) و «صمیم»، یعنی خالص، اصل (صاحب‌بن‌عباد، ۱۴۱۴ق، صمیم) و شدت چیزی (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، صمیم). بنابراین، رابطه صمیمانه یعنی علاقه و پیوند خالص و شدید میان دو یا چند نفر، که دست کم یکی از عوامل دل‌بستگی هیجانی، ارضای نیازهای روانی و وابستگی متقابل است (صلیبی، ۱۳۸۲، ص ۱۷۲). اما روان‌شناسانی مثل فلندرز (Flanders) (۱۹۷۶) رابطه صمیمی را با این ویژگی‌ها تعریف می‌کنند: تماس‌های غیررسمی و دائمی در طول یک دوره زمانی گسترده، همراه با خودفاش‌سازی دوجانبه، محبت و عطوفت، انباشت پاداش‌ها و احساس بی‌طرفی و عدالت در آن رابطه (آندرو، ۱۳۷۹، ص ۲۸۲). برخی روان‌شناسان از رابطه صمیمانه به روابط بلندمدت (بدار و همکاران، ۱۳۸۰، ص ۲۰۱) و احساس نزدیکی به معشوق (همان، ص ۲۱۱) تعبیر کرده‌اند. علاقه‌ها و پیوندهای خالص، نزدیک، شدید و بلندمدت دو یا چندجانبه همراه با خودفاش‌سازی، بی‌طرفی و عدالت، اجزای مهمی است که رابطه صمیمانه را تشکیل می‌دهد. در تعریفی کاربردی‌تر می‌توان گفت: واژه انگلیسی صمیمیت (Intimacy)، از واژه لاتین (inside) به معنای درون مشتق می‌شود. بنابراین، صمیمیت یعنی دو نفر درون خود را به روی یکدیگر باز می‌کنند؛ صمیمیت یعنی ورود عاطفی، فکری، اجتماعی، فیزیکی و معنوی به زندگی یکدیگر؛ یعنی ارتباط و اتصال در عمیق‌ترین سطح ممکن به همه حوزه‌های زندگی. وقتی با کسی صمیمی هستیم، فکر می‌کنیم او نهایت خیر و صلاح ما را می‌خواهد؛ بنابراین بدون ترس از اینکه او از گفته‌های ما یا آنچه در ما می‌بیند سوءاستفاده کند، وجود خودمان و مکنونات قلبی‌مان را به روی او می‌گشاییم (چاپمن و چاپمن، ۱۳۸۴، ص ۵۳). به دلیل همین خودفاش‌سازی‌ها و آگاهی دوستان صمیمی از لایه‌های پنهان زندگی یکدیگر است که عبور از یک رابطه سطحی به رابطه صمیمانه دشوار است و نیازمند ویژگی‌هایی است که ساختار و چپستی رابطه صمیمانه را تشکیل می‌دهند. از نظر روان‌شناسان این ویژگی‌ها عبارتند از:

۱. تأثیرگذاری عاطفی: به این معنا که افراد صمیمی طرق عاطفی مشابهی را در احساس موضوعات و مفاهیم مختلف، حمایت از عقاید دیگران یا تشویق همدیگر در پیش می‌گیرند (برکوویتس، ۱۳۸۷، ص ۳۶۲).
۲. رازدل‌گویی: کسانی که با یکدیگر روابط نسبتاً صمیمانه‌ای دارند، نیازی نمی‌بینند که همواره مواظب رفتار خود باشند و حتی گاهی مخصوصاً مایل‌اند که از امیدها و آرزوها و نیز ترس‌ها و نگرانی‌های خود برای یکدیگر بگویند. این رازدل‌گشایی‌ها نیز ممکن است رابطه آنان را نیرومندتر سازد. هنگامی که دوستان به شیوه‌ای درست و بجاء، از درونی‌ترین و پوشیده‌ترین احساسات و افکار خود با یکدیگر سخن می‌گویند، احتمالاً پیوندهای میان خودشان را محکم‌تر می‌کنند (رحمتی، ۱۳۷۱، ص ۱۶۵-۱۶۶).
۳. پایداری: افرادی که رابطه صمیمانه دارند، به جای اینکه رابطه بدهستان‌گونه داشته باشند، بیشتر به روابط

درازدت می‌اندیشند؛ از این رو، بی‌آنکه چندان به دستاوردهای کوتاه‌مدت بیندیشند، یاوری آنان بیشتر به انگیزه‌خسندی و بهروزی دیگری است (همان، ص ۱۶۶، به نقل از: لیندگرن (Lindgren)، ۱۹۷۳، ص ۳۳۹).

۴. صداقت: صداقت به معنای باز و صریح بودن در ابراز احساسات، نیازها و عقاید خود است. صداقت داشتن، یعنی اینکه فرد بدون هیچ کم و کاستی، همان گونه که هست، باشد. فرد صادق، در ارتباط با دیگران می‌تواند به‌طور طبیعی خودش باشد؛ به گونه‌ای که آنان بتوانند او را همان گونه که هست، بشناسند. «آنچه از چنین فردی به دست می‌آوری، همان چیزی است که می‌بینی» (بولتن، ۱۳۸۱، ص ۳۵۸-۳۵۹).

۵. همدلی: همدلی یعنی توان درک دیگری - تا حد زیاد - و به همان شکل که او خودش را درک می‌کند. فرد همدل، می‌تواند «در جلد فرد دیگر» فرو رود و جهان را از دریچه چشم او ببیند. همدلی، صفتی کلیدی است که می‌تواند ارتباط‌های بین فردی را غنی سازد و به رابطه صمیمانه تبدیل کند (همان، ص ۳۷۲). با توجه به ویژگی‌های مطرح شده در روان‌شناسی برای رابطه صمیمانه، پرسش پژوهش حاضر این است که افزون بر این ویژگی‌ها یا بدون آنها، آیا منابع اسلامی برای رابطه صمیمانه ویژگی یا ویژگی‌هایی را مطرح کرده‌اند که بر اساس آنها رابطه صمیمانه در یک چارچوب خاص‌تر محدود شود یا به فراتر از الگوی روان‌شناختی رابطه صمیمانه گسترش یابد؟ به‌طور خلاصه، این پژوهش پاسخی است به این پرسش که «رابطه صمیمانه بر اساس منابع اسلامی (قرآن و روایات) چیست؟».

روش پژوهش

روش به کاررفته در این پژوهش کیفی، از نوع تحلیل محتوای متون دینی است. روش تحلیل محتوا، برای بررسی محتوای آشکار پیام‌های موجود در یک متن به کار گرفته می‌شود (سرمد و همکاران، ۱۳۷۸، ص ۱۳۲). روش تحلیل محتوای متون دینی، همان اجتهاد دینی در معنای عام خود است که برای استخراج و استنباط آموزه‌های دینی از منابع اسلامی (قرآن و منابع روایی) استفاده می‌شود و متناسب با هدف پژوهش، این روش برای فهم و استنباط آموزه‌های روان‌شناختی از متون دینی نیز می‌تواند کاربرد داشته باشد (شجاعی و همکاران، ۱۳۹۱). بدین ترتیب، با مراجعه به آیات قرآن کریم و منابع روایی، آیات و روایات مشتمل بر ویژگی‌های صمیمیت در روابط میان فردی جمع‌آوری گردید و برای استنباط ویژگی‌های بنیادی و اساسی رابطه صمیمانه، به چهار دسته‌خدمحوری، اخلاص، پایداری و تأثیرگذاری عاطفی تقسیم شد.

یافته‌های پژوهش

بر اساس یافته‌های پژوهش، ویژگی‌های رابطه صمیمانه در منابع اسلامی، تفاوت‌های زیادی با ویژگی‌های آن در روان‌شناسی دارد که در نتیجه آن، ماهیت رابطه صمیمانه در این منابع، غیر از ماهیت آن در روان‌شناسی است. نخستین ویژگی رابطه صمیمانه در منابع اسلامی این است که چنین رابطه‌ای بر اساس ایمان به اصول

اعتقادی اسلام شکل می‌گیرد که در رأس آن، ایمان به وجود و یگانگی خداوند تبارک و تعالی قرار دارد. یک فرد مسلمان نمی‌تواند با یک فرد غیرمسلمان رابطه صمیمانه داشته باشد. گفتن اسرار و رازدل‌گویی که یکی از ویژگی‌های رابطه صمیمانه است، بر اساس منابع اسلامی، اختصاص به دوستان مؤمن دارد و فرد مسلمان از در میان گذاشتن اسرار با غیرمؤمنین منع شده است: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! محرم اسراری از غیر خود انتخاب نکنید! آنها از هرگونه شر و فسادى درباره شما کوتاهی نمی‌کنند. آنها دوست دارند شما در رنج و زحمت باشید. (نشانه‌های دشمنی از دهان (و کلام) آنان آشکار شده و آنچه در دل هایشان پنهان می‌دارند، از آن مهم‌تر است» (آل عمران: ۱۱۸). در این آیه شریفه از «رابطه بسیار نزدیک» که در حد محرمت اسرار باشد، به «بطانه» تعبیر شده است. علامه طباطبائی در تعریف بطانه می‌فرماید: «بطانه عبارت است از: لباس مباشر بدن که همان لباس زیرین است، برخلاف لباس بالایی و بیرونی بدن؛ این تعبیر بدان جهت است که بطانه یعنی طرف رابطه نزدیک و صمیمانه، از باطن انسان و اسرار نهانش مطلع می‌شود» (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۳، ص ۳۸۷). خداوند در این آیه شریفه از بطانه قرار دادن غیرمؤمنین نهی کرده است و مفهوم آن این می‌شود که فقط مؤمنان را بطانه و محرم اسرار قرار دهید؛ پس، از نظر قرآن کریم، فقط مؤمنان می‌توانند با همدیگر رابطه صمیمانه داشته باشند. تأکید اسلام بر نقش ایمان در دوستی‌ها به اندازه‌ای است که اگر ناگزیر باشیم از میان دوستان سببی و نسبی، حتی پدران و مادران و برادران از یک سو و ایمان به خداوند از سوی دیگر، یکی را انتخاب کنیم، موظف به انتخاب ایمان به خداوند هستیم. لذا قرآن کریم این امر را این‌گونه بیان می‌کند: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هرگاه پدران و برادران شما کفر را بر ایمان ترجیح دهند، آنها را ولیّ (و یار و یاور و تکیه‌گاه) خود قرار ندهید! کسانی که شما که آنان را ولیّ خود قرار دهند، ستمگرند» (توبه: ۲۳). از کنار هم قرار دادن این دو آیه کریمه، دو نتیجه به دست می‌آید: اولاً، اگر پدر یا برادر فرد مؤمن کافر باشد، نمی‌تواند آن را «بطانه» و محرم اسرار خود قرار دهد. ثانیاً، با توجه به کلمه «لاتتخذوا» در هر دو آیه شریفه که بیانگر منع از انتخاب غیرمسلمان به‌عنوان محرم اسرار در آیه اول و منع از گزینش پدران و برادران مشرک به‌عنوان «ولیّ و تکیه‌گاه» در آیه دوم است، روشن می‌شود که رابطه صمیمانه از نظر قرآن، به لحاظ ارزشی از چنان قداست و اهمیتی برخوردار است که نباید چنین رابطه‌ای بین مؤمن و غیرمؤمن برقرار شود؛ حتی اگر آن غیرمؤمن پدر یا برادر فرد مؤمن باشد. بنابراین، این آیات به لحاظ هستی‌شناختی و امکان وقوع رابطه صمیمانه به‌طور کلی و با ویژگی‌های روان‌شناختی آن، میان مؤمن و غیرمؤمن ساکت‌اند؛ بدین معنا که این آیات جنبه اخباری ندارند که از واقع نشدن رابطه صمیمانه میان مؤمن و غیرمؤمن خبر دهند؛ بلکه فقط ارزش و مطلوبیت رابطه صمیمانه انحصاری میان مؤمنان را نزد خداوند و اسلام بیان می‌کنند؛ همچنین در طرف مثبت قضیه، قرآن فقط مردان و زنان مؤمن را به‌عنوان دوستان و ولیّ یکدیگر معرفی می‌کند: «مردان و زنان باایمان ولیّ (و یار و یاور) یکدیگرند!» (توبه: ۷۱). در برخی آیات قرآن کریم، ضمن اینکه از «رابطه صمیمانه» به «الفت قلوب» تعبیر شده است، تصریح می‌کند که امور دنیایی هرگز نمی‌توانند ایجادکننده الفت قلوب

و روابط صمیمانه باشند؛ بلکه فقط خداست که قادر به چنین کاری است: «و دل‌های آنها را با هم الفت داد! اگر تمام آنچه را روی زمین است، صرف می‌کردی که میان دل‌های آنان الفت دهی، نمی‌توانستی! ولی خداوند در میان آنها الفت ایجاد کرد! او توانا و حکیم است». روشن است که قلب‌های پراکنده و مختلف تا وقتی که آشیانه ایمان به خدا نشوند، نمی‌توانند زمینه‌ای برای ایجاد الفت و رابطه صمیمانه از سوی خداوند باشند؛ تنها وقتی مسکن ایمان به خداوند شدند، با هم الفت می‌یابند و رابطه صمیمانه برقرار می‌کنند. بنابراین، از نظر قرآن، اصلی‌ترین و اساسی‌ترین ویژگی در رابطه صمیمانه، ایمان به خداوند است.

دومین ویژگی رابطه صمیمانه در منابع اسلامی، «اخلاص» است که در روایات متعددی نشانه‌های مختلفی برای رابطه مخلصانه با دوستان بیان شده است که مهم‌ترین آنها عبارتند از: اهدای عیوب، کمک در گرفتاری‌ها، برخورد توأم با گشاده‌رویی و شادابی و مانند اینها. در ادامه، مستندات اسلامی آنها بیان می‌شود:

۱. گشاده‌رویی در حین ملاقات: در روایات متعددی به مسئله گشاده‌رویی در هنگام ملاقات و تأثیر آن بر دوستی تأکید شده است. رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «سه چیز دوستی فرد مسلمان با برادر مسلمانش را خالص و باصفا می‌کند: هنگامی که با دوستش ملاقات می‌کند، با گشاده‌رویی ملاقات کند...» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۶۴۳)، حضرت علیؑ نیز می‌فرماید: «نیکوترین چیزی که مردم با آن می‌توانند قلب‌های دوستانشان را نزدیک کنند و کینه‌ها را از قلب‌های دشمنانشان بزدایند، این است که هنگام ملاقات با آنها با چهره نیکو و گشاده برخورد کنند...» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۷۵، ص ۵۷).

۲. خودداری از شوخی، بگومگو و فخرفروشی: امام صادقؑ می‌فرماید: «اگر می‌خواهی دوستی برادرت برای تو باصفا و اخلاص باشد، با او شوخی و بگومگو مکن و بر او فخر مفروش» (همان، ج ۷۵، ص ۲۹۱). همچنین آن حضرت می‌فرماید: «وقتی مردی را دوست داری، با او مزاح و بگومگو مکن» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۶۶۴).

۳. اهدای عیوب، حفظ غیب و کمک در گرفتاری: در روایتی از رسول خدا ﷺ آمده است که سه چیز دوستی را ناب و خالص می‌کند: اهدای عیوب؛ حفظ غیب و نهان و کمک در گرفتاری (ورام‌ابن‌ابی‌فارس، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۲۱). از امام علیؑ نقل شده است که فرمود: «دوست نمی‌تواند واقعاً دوست باشد، مگر اینکه در غیبت، گرفتاری و وفات، دوستی و برادری‌اش را حفظ کند» (تمیمی‌آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۲۱). این دو روایت به نکته‌های بسیار مهمی در صمیمیت و خلوص نیت در دوستی اشاره کرده است. به لحاظ روانی، گفتن عیب و نقص شخص به خودش، این تلقی و برداشت را در او برمی‌انگیزد که این گوینده عیب، واقعاً خیر و صلاح من را خواسته و درصدد اصلاح من و در نتیجه سعادت من در دنیا و آخرت است. با چنین برداشتی، روابط گوینده و شنونده عیب نزدیک‌تر و خالص‌تر می‌شود و آن دو دوستان صمیمی خواهند شد. همچنین وقتی کسی بداند که دوستش در غیاب او به خیرخواهی برای او ادامه می‌دهد و از گفتن بدی‌هایش اجتناب می‌کند، به شدت به او علاقه‌مند شده، بر دوستی‌اش با او افزوده می‌شود. بالاخره گرفتاری شخص از آن مواردی است که دوستان واقعی را از دوست‌نماها تفکیک می‌کند و دوستان واقعی تنها کسانی خواهند بود که به کمک و یاری دوستشان اقدام می‌کنند و در کنار او به رفع

گرفتاری او می‌پردازند. بدیهی است که در آینده، تنها چنین دوستانی در قلب شخص گرفتار جا دارند و در نتیجه روابطشان بیش از پیش نزدیک‌تر، خالصانه‌تر و صمیمی‌تر خواهد شد.

سومین ویژگی رابطهٔ صمیمانه بر اساس منابع اسلامی، تداوم آن است. رابطهٔ صمیمانهٔ مؤمنان، از همان آغاز با عزم بر استمرار آغاز می‌شود. این در حالی است که اغلب دوستی‌ها به سبب خالص نبودن و نقش عوامل ناپایدار در ایجاد آنها، پس از مدتی نه تنها از بین می‌روند، بلکه چه‌بسا به کینه و عداوت و دشمنی تبدیل می‌شوند. در این زمینه نیز روایات اسلامی نشانه‌هایی را معرفی می‌کنند که با وجود آنها می‌توان دوستانی را برگزید که دوستی‌شان ماندگار باشد و طرفین نگران قطع دوستی یا تبدیل آن به دشمنی و کینه و عداوت نباشند. این نشانه‌ها عبارتند از:

۱. برادران دینی: بر اساس روایات اسلامی، دوستی‌هایی که برای خدا و در راه خدا باشند، دائمی‌اند؛ زیرا سبب آنها که خداوند است، دائمی است. امیرالمؤمنین علیه السلام می‌فرماید: «دوستی دینداران به‌کُنُدی قطع می‌شود و ثبات و پایداری آن دائمی است» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۲۳). در روایت دیگر، آن حضرت ضمن تصریح به اینکه فقط دوستی برادران خدایی پایدار است، به بیان علت آن می‌پردازد و می‌فرماید: «برادران در راه خدا دوستی‌شان ادامه می‌یابد؛ چون سبب این دوستی دائمی است» (همان، ص ۴۲۲).

۲. پایداری دوستی ابناي آخرت: طبق برخی روایات، یکی دیگر از نشانه‌های پایداری و دوام دوستی‌ها، باور به آخرت و عمل متناسب با آن (عمل به دین و شریعت) است؛ یعنی:

اولاً، دوستانی که به قیامت اعتقاد دارند، دوستی‌شان پایدار خواهد بود؛ زیرا قیامت نیز امری دائمی است؛ پس کسی که دوستی‌اش بر اساس اعتقاد به قیامت باشد، این دوستی قطع نمی‌شود و تا اعتقاد به قیامت هست، این دوستی نیز ثابت و پایدار خواهد بود. حضرت علی علیه السلام در ضمن دو جمله کوتاه، هم به بی‌ثباتی و ناپایداری دوستی فرزندان دنیا تصریح می‌کند و هم پایداری و ثبات دوستی فرزندان آخرت را بیان می‌کند: «دوستی فرزندان دنیا قطع می‌شود؛ چون سبب آن دوستی - که امری دنیایی است - قطع می‌شود» (همان، ص ۱۳۷)؛ «دوستی فرزندان آخرت ادامه می‌یابد؛ چون سببش دائمی است» (همان، ص ۴۱۷). بالاتر از این، بر اساس برخی آیات قرآن کریم، بعضی از دوستی‌ها می‌تواند مورد حسرت دیگران در عالم آخرت باشد؛ اصطلاح «صدیق حمیم» یکی از اصطلاحات قرآن کریم برای بیان رابطهٔ صمیمانه و نزدیک است که محرومیت از آن برای گمراهان، به‌عنوان یکی از عذاب‌های دردناک آخرت ذکر شده است (شعراء: ۱۰۱). در آیهٔ ۲۸ سورهٔ فرقان از حسرت و پیشیمانی فرد ستمکاری سخن به میان آمده که به دلیل انتخاب دوست منحرف در دنیا به آن دچار شده است و افسوس می‌خورد که کاش او را به دوستی انتخاب نمی‌کرد. مجموع این آیات و روایات بیانگر آن است که رابطهٔ صمیمانه در دوستان متدین، متکی به اعتقاد به آخرت و قیامت است. بنابراین، شخصی که معتقد به جهان آخرت است، نمی‌تواند با شخص مادی‌گرایی که منکر وجود جهان آخرت است، رابطهٔ صمیمانه داشته باشد.

ثانیاً، در منابع اسلامی به کارکرد اعتقاد به آخرت، یعنی عمل به شریعت نیز توجه شده است. در این منابع، از داشتن رابطه صمیمانه با افرادی که گمراهاندا یا اهل عمل به دین نیستند، منع شده است. در این زمینه دو روایت از باب نمونه بیان می‌شود. امیرالمؤمنین^ع دربارهٔ همشینی با اخیار و عدم همشینی با اشرار می‌فرماید: «در صورتی که نسبت به اهل خیر بودن یا اهل شر بودن کسی تردید داشتید، به دوستانش نگاه کنید. اگر دوستانش متدین به دین اسلام بودند، او هم مسلمان و اهل دین خداست؛ در غیر این صورت، بهره‌ای از دین الهی ندارد و باید از همشینی با او اجتناب کرد» (صدوق، ۱۴۱۳ق، ص ۶). همچنین آن حضرت می‌فرماید: «همشینی با هواپرستان موجب فراموشی ایمان می‌شود و جای حضور شیطان است» (نهج‌البلاغه، خ ۸۶)؛ یعنی همشینی با هواپرستان باعث می‌شود که شخص ایمانش را فراموش کند و از شیطان و هوای نفس پیروی نماید، که نتیجهٔ چنین تبعیتی فسق و فجور خواهد بود.

۳. معاشرت نیکو و رفق و مدارا؛ معاشرت نیکو با دوستان و ملایمت و نرمی با آنها، سومین نشانهٔ پایداری دوستی هاست. در روایات آمده است: «کسی که رفق و ملایمت را پیشهٔ خود قرار دهد، رفاقت و دوستی‌اش ادامه می‌یابد» (همان، ص ۲۴۴). در تعبیری دیگر، چنین بیان شده است: «ملایم باشید؛ زیرا کسی که ملایم باشد، محبت و دوستی قوم و خویشش ادامه می‌یابد» (همان، ص ۲۵۰).

۴. اظهار دوستی: ابراز محبت، یکی دیگر از نشانه‌هایی است که ثبات و دوام دوستی را نشان می‌دهد. امام صادق^ع می‌فرماید: «وقتی کسی را دوست داشتی، او را آگاه‌ساز؛ زیرا آگاه ساختن دوستی، محبت میان شما را با ثبات‌تر می‌کند» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۶۴۴)؛ آن حضرت در بیانی دیگر، ابراز دوستی را به داستان حضرت ابراهیم^ع تشبیه می‌کند که در آن خداوند با نشان دادن نحوهٔ زنده کردن چهار پرندۀ قطعه‌قطعه شده به ایشان، باعث اطمینان قلبی آن حضرت به قیامت و معاد شد؛ یعنی همان‌گونه که نشان دادن نحوهٔ زنده کردن مردگان باعث آرامش قلبی حضرت ابراهیم^ع شد، ابراز دوستی نیز موجب آرامش قلبی دوست می‌گردد (همان).

۵. رعایت انصاف: یکی از مهم‌ترین ویژگی‌ها و سجایای اخلاقی جاذبه‌آفرین، انصاف است. انصاف از جمله ویژگی‌های اخلاقی‌ای است که همگان به اهمیت و ضرورت آن در روابط بین‌فردی معترف‌اند (سبحانی‌نیا، ۱۳۹۲، ص ۶۴). امیرالمؤمنین^ع در دو جملهٔ کوتاه نقش انصاف در رابطهٔ صمیمانه را چنین بیان می‌کند: «رعایت انصاف موجب پیوند دل‌ها» (تمیمی‌آمدی، ۱۳۶۶، ص ۶۰) و دوام محبت و دوستی (همان، ص ۵۸) می‌شود.

چهارمین ویژگی رابطهٔ صمیمانه بر اساس منابع اسلامی، اعتماد متقابل است. در روایتی، امام باقر^ع از سعیدبن حسن سؤال می‌کند: آیا دوستی شما به این حد رسیده است که یکی از شما بیاید نزد دیگری و دست به جیب او برد و به مقدار نیازش از جیبش پولی بردارد و صاحب آن جیب، مانعش نشود؟ راوی می‌گوید: من چنین عملی را در میان خودمان سراغ ندارم. حضرت می‌فرماید: در این صورت چیزی در میان نیست (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۷۳)؛ یعنی ایمانی در دست ندارند یا از آداب ایمان برخوردار نیستند (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۷۱، ص ۲۵۵). راوی سؤال می‌کند: پس ما هلاک می‌شویم؛ یعنی گرفتار عذاب آخرت می‌شویم؟ حضرت می‌فرماید: نه؛ بلکه هنوز

عقل کاملی به آنها داده نشده است. در روایتی دیگر از امام صادق علیه السلام همین مضمون نقل شده است، با این اضافه که نه تنها صاحب جیب مانع برادرش نمی‌شود، بلکه حتی احساس ناراحتی و درد هم نمی‌کند. روایت چنین است: «امام ششم به مفصل فرمود: ای مفصل! چگونه است وضع شیعه در میان شماها؟ گفتیم: قربانت شوم؛ چه بسیار خوب به هم صله کنند و به هم نیکی کنند. فرمود: یکی از شماها نزد برادرش می‌رود و دست در کیسه او می‌کند و هر چه نیاز دارد برمی‌دارد و او در رویش نمی‌ایستد و درد به دل نمی‌شود؟ گوید: گفتیم: نه به خدا؛ به این وضع نیستند. فرمود: به خدا اگر چنین بودند و همه شیعه جعفرین محمد بر سر ران گوسفندی فراهم می‌شدند، جواب همه را می‌داد (یعنی تا این اندازه برکت می‌افتاد)» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۷۱، ص ۲۳۲). بر اساس این دو روایت، رابطه صمیمانه میان مؤمنان آن قدر عمیق و بالاست که اذن در تصرفات مالی از میان آنها برداشته شده است و آنان هرگاه نیازی مالی به یکدیگر داشته باشند، می‌توانند بدون اجازه در مال دیگری تصرف کنند و از کیسه یکدیگر مقدار مورد نیاز خود را بردارند و طرف مقابل، حتی احساس رنجش و ناراحتی هم نمی‌کند. بنابراین، می‌توان گفت: رابطه صمیمانه از نظر آیات و روایات اسلامی، در بالاترین سطح روابط میان فردی قرار دارد.

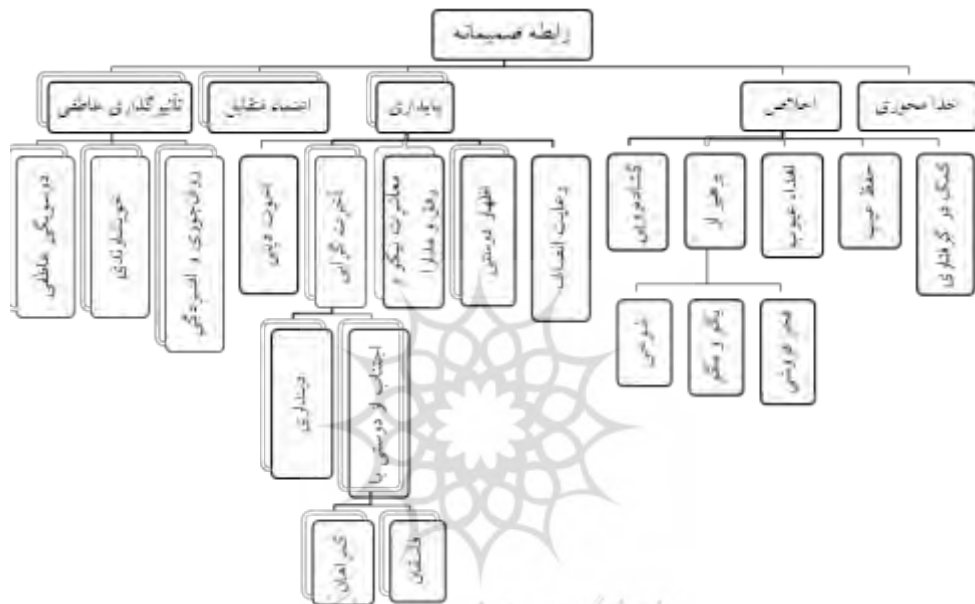
پنجمین ویژگی رابطه صمیمانه بر اساس منابع اسلامی، تأثیرگذاری عاطفی است؛ این ویژگی در روایات با تعابیر و مفاهیم مختلفی بیان شده است که در چهار دسته زیر بررسی می‌شود:

۱. دوسویگی عاطفی: رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمود: «بر تو باد به برادران راستین و صمیمی که بتوانی در سایه آنها زندگی کنی؛ زیرا چنین برادرانی در حال آسایش زینت و در حال گرفتاری پناهگاه‌اند» (هندی، ۱۴۰۹ق، ج ۹، ص ۳۸). همچنین در روایتی از امیرالمؤمنین علیه السلام چنین دوستانی به‌مثابه یک نفس در بدن‌های مختلف دانسته شده‌اند (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۱۱۵). آن حضرت در بیان دیگری ضمن سفارش به داشتن برادران باصفا و صمیمی، آنها را یاوران یکدیگر در حال گرفتاری معرفی کرده است (همان، ص ۴۴۵). تعابیر «کناف»، «عده» و «عون» در این روایات و روایات مشابه دیگر، این واقعیت را نشان می‌دهد که میان دوستان صمیمی وابستگی عاطفی و احساس همدردی و همدلی شدیدی برقرار است.

۲. خویشاوندی: در روایات متعددی، درباره دوستی عباراتی آمده است که بیانگر عمق دوستی تا سطح خویشاوندی است. تعابیری چون دوستی خویشاوندی یا یکی از دو خویشاوندی (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۸۱ و ۸۷) یا خویشاوند اکتسابی (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۸، ص ۲۳؛ صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۳۸۹) نشان‌دهنده این معناست. بالاتر از این، نزدیک‌ترین خویشاوندی (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۸۵)، آمیخته‌ترین نسبتها (مفید، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۲۹۸)، بیشتر بودن نیاز خویشاوندی به دوستی، از نیاز دوستی به خویشاوندی (نهج البلاغه، ح ۳۰۸) و گرم و صمیمی تر بودن برادر اکتسابی دینی از خویشاوندان و مادران و پدران (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۲۳)، تعابیری دیگری از تأثیرگذاری عاطفی رابطه صمیمانه در روایات است.

۳. روان‌رنجوری و افسردگی: در برخی روایات موجود در منابع اسلامی، تحلیل رفتن انرژی و توانایی‌های

شخصی (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۳۲)، فقدان مرض آور (همان، ص ۶۲) و بی‌خوابی‌های غیر معمولی (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۵۰۳)، برخی از پیامدهای اختلال در رابطه صمیمانه ذکر شده‌اند؛ به‌ویژه آنکه برخی روایات، بیانگر همبستگی بین افسردگی و از بین رفتن رابطه صمیمانه‌اند؛ مثل روایاتی که بر اساس آنها افسردگی موجب از بین رفتن برادری (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۵۹) می‌شود یا دوستی فرد افسرده دوام ندارد (همان، ص ۴۹۸) و قابل اعتماد نیست (ابن‌شعبه‌حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۳۱۶).

شکل ۱. نمودار ویژگی‌های رابطه صمیمانه بر اساس منابع اسلامی

نتیجه‌گیری

رابطه صمیمانه در روان‌شناسی و متون اسلامی ویژگی‌های مشترکی دارند؛ اما این رابطه در متون اسلامی، هم به لحاظ کمی و هم کیفی، از رابطه صمیمی در روان‌شناسی متمایز می‌شود. در متون اسلامی، این رابطه به لحاظ کمی، ویژگی‌های محدودکننده‌تری دارد؛ به این معنا که تعدادی کمی از افراد می‌توانند چنین رابطه‌ای داشته باشند؛ اما از نظر کیفی در متون اسلامی رابطه صمیمانه از ویژگی‌هایی برخوردار است که بر عمق و شدت و نزدیکی این رابطه می‌افزاید. ایمان به خداوند، نخستین ویژگی رابطه صمیمانه در متون اسلامی است که بر طبق آن، رابطه صمیمانه میان دو یا چند فرد با محور قرار دادن خداواری صورت می‌گیرد؛ به این معنا که نخستین گام در این رابطه، اطمینان داشتن به ایمان به خداوند است و بدون چنین اطمینانی رابطه صمیمی اصلاً آغاز نمی‌شود. بنابراین، آغاز این رابطه فقط با احراز ایمان صورت می‌گیرد. وقتی دو مؤمن رابطه‌ای را شروع

کردند، اخلاص‌آزمایی در این رابطه مورد توجه قرار می‌گیرد و هر دو طرفین باید اطمینان داشته باشند که رابطه‌شان به‌منظور دستیابی به خواسته‌های مادی و زودگذر نیست تا به محض اینکه طرف به خواسته‌اش رسید، رابطه از بین برود. بدین‌منظور، در روایات نشانه‌هایی مثل گشاده‌رویی هنگام ملاقات، خودداری از شوخی، بگومگو و فخرفروشی، اهدای عیوب، حفظ غیب و کمک در گرفتاری‌ها، از نشانه‌های رابطهٔ مخلصانه شمرده شده‌اند. در رابطهٔ صمیمانهٔ اسلامی، دوستی محدود به زمان خاص نیست. وقتی شروع شد، هر دو طرف اهتمام ویژه‌ای به استمرار آن دارند؛ تا آنجاکه حتی محدود به دنیا هم نمی‌شوند. در این زمینه نیز نشانه‌هایی در روایات معرفی شده است که با وجود آنها دوستان می‌توانند به استمرار و تداوم دوستی‌شان اطمینان پیدا کنند؛ نشانه‌هایی مثل اخوت دینی، گرایش به آخرت، معاشرت نیکو و رفق و مدارا، اظهار دوستی و رعایت انصاف. با تحقق این ویژگی‌ها، رابطهٔ صمیمانه در منابع اسلامی از شدت و نزدیکی بیشتری برخوردار می‌شود؛ تا آنجاکه دوستان صمیمی، جز در موارد خاص، دوگانگی ندارند و پدیده‌ای به نام مالکیت بین آنان مطرح نیست و در تبیین آن، ایمان به خداوند به‌عنوان چرایی و انگیزهٔ رابطهٔ مؤمنان با یکدیگر ذکر و اثبات شد. همچنین در این بخش، علاوه بر ویژگی‌های یاد شده در بخش سوم، اخلاص و پایداری از ویژگی‌های مهم روابط دوستانهٔ مؤمنان شمرده شد و برخی از راه‌های برقراری چنین روابطی از نظر آیات و روایات بیان گردید.

منابع

- نهج البلاغه، ۱۳۸۰، ترجمه محمد دشتی، چ یازدهم، قم، مشهور.
- آندرو، سایننگتون، ۱۳۷۹، *بهداشت روانی*، ترجمه حمیدرضا حسین‌شاهی برواتی، تهران، روان.
- ابن منظور، محمدبن مکرم، ۱۴۱۴، *لسان‌العرب*، چ سوم، بیروت، دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع.
- ابن بابویه (صدوق)، محمدبن علی، ۱۴۱۳ق، *من لا یحضره الفقیه*، چ دوم، قم، جامعه مدرسین.
- ابن‌شعبه‌حرانی، ۱۴۰۴ق، *تحف‌المقول*، چ دوم، قم، جامعه مدرسین.
- بدار، لوک و همکاران، ۱۳۸۰، *روان‌شناسی اجتماعی*، ترجمه حمزه گنجی، تهران، ساولان.
- برکوویتس، لئونارد، ۱۳۸۷، *روان‌شناسی اجتماعی*، ترجمه محمدحسین فرجاد و عباس محمدی اصل، چ پنجم، تهران، اساطیر.
- بولتن، رابرت، ۱۳۸۱، *روان‌شناسی روابط انسانی (مهارت‌های مردمی)*، ترجمه حمیدرضا سهرابی، تهران، رشد.
- تیمی‌آمدی، عبدالواحد، ۱۳۶۶، *عمرالحکم و دررالکلم*، قم، دفتر تبلیغات.
- چاپمن، گری و دیرک چاپمن، ۱۳۸۲، *پنج زبان عشق: پنج نشانه خانواده سرشار از عشق*، سیمن موحد، تهران، ویدا.
- رحمتی، محمدصادق، ۱۳۷۱، *روان‌شناسی اجتماعی معاصر*، قم، سینا.
- سبحانی‌نیا، محمد، ۱۳۹۲، *سر دلبری*، پژوهشی پیرامون راهکارهای کسب محبوبیت، قم، دارالحدیث.
- سرمد، زهره و همکاران، ۱۳۷۸، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، چ دوم، تهران، آگاه.
- شجاعی و همکاران، ۱۳۹۱، «معنای زندگی در نهج‌البلاغه»، *مطالعات اسلام و روان‌شناسی*، سال ششم، ش ۱۱، ص ۳۷-۵۷.
- صاحب‌بن‌عباد، کافی‌الکفاه، اسماعیل بن عباد، ۱۴۱۴ق، *المحیط فی اللغة*، بیروت، عالم‌الکتاب.
- صلیبی، ژانست، ۱۳۸۲، *فرهنگ توصیفی روان‌شناسی اجتماعی*، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات میان‌فرهنگی.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین، ۱۴۱۷ق، *المیزان فی تفسیر القرآن*، چ پنجم، قم، جامعه مدرسین.
- عمید، حسن، ۱۳۸۹، *فرهنگ فارسی عمید*، تهران، راه‌رشد.
- کلینی، محمدبن یعقوب، ۱۳۶۵، *کافی*، چ چهارم، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقربن، ۱۴۰۴ق، *بحارالانوار*، بیروت، مؤسسه‌الوفاء.
- مفید، محمدبن محمد، ۱۴۱۳ق، *الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد*، قم، کنگره شیخ مفید.
- ورام‌ابن‌ابی‌فراس، بی‌تا، *مجموعه ورام*، قم، مکتبه‌الفقیه.
- هندی، علاء‌الدین علی‌المتقی بن‌حسام‌الدین، ۱۴۰۹ق، *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*، بیروت، مؤسسه الرساله.